

Մ Ի Ո Ն

ԻԱ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1947

ОГОВОРИ

ԹԻՒ 8

ԽՄԲԵԳՐԱԿԱՆ

ՍՓԻՒՌԷ ԵՒ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Դ

Քսինը մեր նախորդ խմբագրականներուն մէջ թէ սփիւռք ըրաւ իր ճիշդ հայ գրականութիւնը կենդանի պահելու, հայ մտքի կանթեղին բոցը սփռելու մեր տրտմութիւններուն և մշտնջերուն վրայ: Չպակսեցաւ աշխատանք ինչպէս նաև հաւատք հայ մտքի ստեղծագործութեան հանդէպ, հեռաւոր Ամերիկայէն մինչև Փարիզ և մինչև առաջաւոր թեր Արեւելքի: Սակայն ինչ որ ունինք իբրև շօշափելի արդիւնք, անհատական և մեկուսի ճիղերով է պայմանաւոր: Բայց գրականութիւնը, պէտք է կրկնել, ընկերութեան հաւատքի, հաստատ կենցաղի երեւոյթ է, և մեր ժողովուրդը զուրկ է անոնցմէ, օրերու հեւքին մէջ իր կենսունակութիւնը սպառելու դատապարտուած:

Հաւատացինք անշուշտ, այս քսանհինգամեկի ընթացքին, հայ հոգիին, անոր ուժին, յուզուեցանք յաճախ արիւնոտ պատկերին դիմաց իր անցեալին, և սրտապնդուեցանք այն սրտառուչ հրաշքէն՝ որով հազարամեաներ ապրող հայը ոչ միայն կը պահէ տակաւին յամառօրէն իր գոյութիւնը, որ խորհուրդ դարձած է այլևս, այլ և տակաւին սիրտ և կամք ունի ստեղծագործելու և իր հոգիի և մտքի արժէքներուն լուսման բերելու ազգային՝ և ինչո՞ւ չէ համաշխարհային արժէքներու գանձանակին: Սակայն յաւիտենական է ճշմարտութիւնը, հաւատքը առանց գործի և արդիւնաւորման անօգուտ է:

Երբ կը մօտենանք, խմբագրական այս շաբթիւն մէջ, սփիւռքի պարզած գրական կերպարանքներու, իկա, Բ. Խասեղովութիւն, Բնադասութիւն, Քասեղութիւն, լրագրութիւն, սփիւռքի չորս զլխաւոր կեդրոններու մէջ մշակուած, կ'այցուինք մէկէ աւելի խորունկ և ծանր մտածումներէ:

Վէպը.— Այս սեռը, թէ իբր որակ և քանակ, ճիշդ է թէ կը գերազանցէ մեր նախորդ արեւելահայ և արեւմտահայ գրականութեան մէջ նուաճւած բոլոր արդիւնքները, սակայն տարօրինակն այն է որ այս քանակին մէջ հարազատ հայ կեանքին մթերքը ոչ միայն ամբողջական և հաստատ չէ, այլ նոյնիսկ կը դառնայ խնդրական թէ ո՞ր ժողովուրդին կը պատկանին անոնք: Ո՞րն է Շահնուրի վէպին մէջ հայեցին, Օշականի գործերուն մէջ հարազատը,

Զարեանի մօտ էակներ: Ֆրանսացին, թուրքը, համամարդկայինը իբրև տիպարներ կուզան ու կ'անցնին, և մեր մտերմութիւնը անոնց հետ սովորական ծանօթութենէ մը անդին չանցնիր: Ժամանակակից մեծագոյն զրական սեռին մէջ մեր գտած այս արդիւնքը մեզ կը մղէ դառնութեան: Պատասխանատու ընել սփիւռքը, իրերու այս կերպարանքին մէջ, չքմեղանք փնտռել պիտի նշանակէր. միտքերնուս չանցնիր զրագէտները մեկտղել, ինչպէս դատապարտել ընթերցող հասարակութիւնը:

Եթէ փորիզի առաջաւոր թիւը, Արեւելքի անցելապաշտ խմբակը, հեռու՝ Ամերիկայի թերթնաստոյգ ձգտումները չենք կրնար հերքել, բայց չենք ալ կըրնա՞ր պաշտպանել: Լաւ գրելը, նոր գրելը և փայլուն գրելը, լաւ գրականութիւն մը ունենալ չի նշանակեր: Բոլոր մեծ գրականութեանց լաւագոյն շրջանները պայմանաւոր են շատ հաստատ ընկերութեամբ, բերեղացած բարքերով, և շատ խորունկ յուզումներու շուրթէն ուղղուած հոգեխաւերով: Երբ այսպէս կենանք սփիւռքի առջև, մեր գտածը ճիշդ հակառակն է: Քսանհինգ տարի այս ժողովուրդի հոգիին վրայ ոչ մէկ իրաւ երազ վառեցաւ: Հայրենիքի երազը անշուշտ միշտ մնաց հեռուէն, սակայն անիկա ունեցաւ քիչ անդրադարձ ու ճառագայթ, տաքցնելու զրոգին հոգեաշխարհը:

Տեղը չէ հոս վերլուծել այդ զգացումին տարողութիւնը մեր մէջ, կը բաւէ դիտել տալ թէ այդ սրբազան փորձառութիւնը՝ որ գուցէ միակ ժառանգը կը մնայ մեզի անցեալ մեր մեծ սրբութիւններէն, կարկտան զգացում մը չէ՞ անապարանքով շինուած մեր դարերէն: Անիկա կայ ու կը մնայ, և ամէն հայ միտքեական պաշտամունք միայն ունի այդ բառին ետեւ ծրարուած խորհուրդին: Եւ բոլոր բուն զգացումներու ճակատագրական ձեւազեղծումները մենք կը հաստատենք անկէ ներս, շատ լաւ հասկնալով մեր հակամարտութիւնները իբր ընական հետեւանքները անոր խորախորհուրդ ուժգնութեան: Զը մոռնալ որ բոլոր հերետիկոսները ամենամեծ հաւատաւորներն են իրենց դիմաբաժանած վարդապետութեան: Կը տարուինք այսպէս մտածելու այն պատկերին դիմաց որ կուգայ սփիւռքէն, այս սրբազան զգացումը դրօշներու վերածող: Ծանօթ է այդ սրբազան զգացումին մէկ դիմայեղումը մեր գրականութեան մէջ, Մխիթարեան հայրերէնը: Մէկ ուրիշը՝ պոլսական դիւցազներգութեամբ և տաւալուն լաւագոյնը՝ արեւելահայ մարտաշունչ երանգովը: Հօգօրագոյն այս զգացումին կարգ մը երանգներ առաւելապէս օգտագործուած կը տեսնենք մանաւանդ արեւելահայ վէպին մէջ:

Քսանհինգ տարիներ մեզ կը բաժնեն այն օրերէն՝ երբ մեր ժողովուրդին կէսը փուռեցաւ մահուան դաշտին վրայ, կրելու ամենէն մեծ եղեռնը, երբեքէ արձանագրուած որ և է ժողովուրդի տարեգրութեան մէջ: Երկու գիրք չունի մեր սփիւռքի գրականութիւնը այդ աղէտը ընդգրկող: Այդ տառապանքին անհաղորդ չմնաց անշուշտ սփիւռքը, բայց ի վիճակի չեղաւ այդ զգացումը արուեստի հանելու: Ճակատագրի քամիք, թէ ոչ անբաւականութիւն, սակայն իրողութիւնը կը մնայ առաւել քան իրողութիւն:

Ոշական, Համաստեղ, Զարեան, որոնք արդէն կազմուած կը մտնեն ըսփիւռքի մէջ, իրենց անցելապատ, բարուապատ (գործածելով Կամաքականի բառը) և իրապատ ձգտումներով, կը շօշափեն միայն նիւթը: Խղճամիտ գննու-

Թիւն մը միջավայրի, միջնորդութի, և մտայնութեանց, մանրակրկիտ ուսումնասիրութիւն մը արտաքին աշխարհին, որ յատկը կը ծագայէ վիպական գործողութեանց, ցոյց պիտի տար թէ վերայիշեալ հեղինակները քիչ անգամ կը ցան հասարակութեան միջինին հետ ըլլալ, և կամ իբրեւ խորքի նախապայման այդ միջինը նուաճել:

Վիճակներ, տաճնապներ, սլաքներ, մեզ բոլորով յուզումներ, մեր մտքին մէջ բռնկող կրակներ անխուսափելի իրականութիւններ են, որոնք իրենց համապատասխան տարազը առանց զտնելու չեն կրնար նկատանալ: Գրողը հարկին տակն է այս բոլորը գէմյանդիմանութեամբ մը զգալու և նուաճելու:

Վերլուծական մեթոտը զոր այնքան հաճոյքով գործածել կը սիրեն ըս-
փիւռքի ՆՈ՞ զորդներէն սկսեալ մինչև նորադոյնները, հոգեբանութիւններ տա-
լու կերպը զոր անոնք կը գործածեն իբր թէ յառաջանալ կարենալու համար
մուծ բաւիշներէն, ուրկէ կ'անցնի կիրքերուն կծիկը, չբախտաւորեց մեր ըս-
փիւռքի զրականութիւնը գործով մը, որ հանգարտօրէն, առանց յաւակնու-
թեան բայց խղճամիտ զիտութեամբ մը, մեր ընկերութեան շատ մը կարևոր
ներքին և արտաքին արժէքները սեւեռել կարենար, որոնց մէջ ընտրուած
հոգեվիճակի մը, մտավիճակի մը, ընկերային համապատկերի մը զրաւիչ ար-
տահանումը կատարուած ըլլար:

Մեծ վիպասաններու մէջ ի նորոյ կերտուած աշխարհ մը կայ, որուն տարրերը կուգան թէ՛ն անմիջական իրականութենէն, բայց որուն վերջնական պատկերը պիտի տարրերի: Մեր սփիւռքի վիպադիրներէն ոչ մին այդ օրէնքին նոյնիսկ ադօա ընդնշմարանքը ունեցաւ. անոնք կրկնեցին նիւթեղէն իրենց աշխարհը, առանց ստեղծելու:

Արտասահմանի վեպը ունի տիպարներ, միջին կենդանություններ մամուլով, դաժ, բայց չունի արուեստի զգայարանք։ Չկայ անուն մը սփիւռքի զրոհներէն՝ որուն համար առանց խլահարաւթեան կարենայինք գործածել արուեստագէտ վերագիրը։ Այսինքն այն սրբազան պարտքը, զոր ունի իւրաքանչիւր զրական սերունդ որպէսզի ան բանով մը աւելցնէ հասարակաց ժառանգութիւնը, նախորդ սերունդներէն եկած։ Նախանձախնդրութիւն մը՝ որ կարելի կ'ընէ մեզ մեր շրջապատը դիտելու, զեղեցկութեան գործէ մը, բարձր յոյզերու մթնոլորտէ մը, այն երկրորդ աշխարհի հոգեբանութենէն, ուր իրերն ու դէմքերը կ'ալանան, կ'այակերպուին։

Սփիւռքի վէպին կը պակսի նոյնպէս բարքի և սովորութիւններու մթեր-
քը, ինչպէս նաև վերցուած տպաւորներու հայեցիութիւնը։ Սփիւռքը չունի հա-
յեցի ձգտումներու յատուկ դրութիւն մը, զոր անշուշտ կենցալը պիտի հար-
կադրէ արուեստագէտին։ Մեր ո՞ր զորով ունեցաւ իր մտքին առջև մեր ժողով-
վուրդին ընդհանուր հոգեվիճակը, զայն ակօսող բարդ խռովքները։ Բառորդ
դար է որ մեր ժողովուրդը իր զոյւրթեան պայքարի տագնապար կ'ապրի, և այդ
տագնապար մեր սփիւռքի զրական տարեգրութեան մէջ արժանաւոր լրջութեան
իր մուտքը չունեցաւ։ Տակաւին մենք կը շարունակենք այդ տագնապար գիմա-
ւորել ճառերով, երազներով և անցեալապաշտ ներկայացումներով։

Շունչի պակասը ուրիշ թեքումներն, եթե նկատի չառնենք «Մնացորդացի» «Սպարակ Զիւռորը» և «Բանկոօսւլը»... Ոչ միայն չենք ունեցած հեղինակներ

որոնք ծրագրէին միաշունչ գործերու մէջ զետեղել շրջաններ, այլ դժբախտութեան տակն ենք հաստատելու թէ նոյն իսկ անոնք որոնք մէկէ աւելի գործեր են տուած (Ոշական, Համաստեղ և Զարեան), դատապարտութեան տակն են միօրինակ մնալու: Սփիւռքի վէպը հասարակաց խանդավառութեան մը ծնունդը չէ ու չի սնանիր մեր ժողովուրդէն:

Գաղութները իբրև կեդրոնէն զրկուած բլիշներ, կցկուր էլեր միայն պիտի կրնան մէկտեղել, յաճախ որոշ արժանիքներով գուցէ, բայց որոնց ամբողջութիւնը պիտի չկրնայ դիմագիծի մը հասնիլ, արտայայտելու համար ըսփիւռքի կարևոր զանգուածին հոգեբանութիւնը: Թէ սփիւռքը կրնա՞յ ունենալ հայ հոգիին վէպը, ակադեմական հարցում մըն է, որուն իրականացումը կապուած է հայ հոգիի իրականութեան հետ, և ոչ թէ բռնի և սրտցաւ աշխատանքներու ճիգով՝ եղածը պահպանելու մտաւարկութեամբ երևան եկած գործերով: Զկայ սփիւռքի Հայ Վէպը, մանաւանդ չկայ հայ ընթերցողը:

Ընթերցող ու գնահատող հասարակութեան պակասը՝ ուրիշ պատճառ մեր վէպի նուազումներուն, ինչպէս իր օրակէն, այնպէս ալ իր քանակէն:

Օշականը չի կարգացուիր, որովհետև չուզեր բաւարարել հասարակութեան ախորժակին ստորին խաւերը, և կամ ինքզինքը՝ յատկացնել թերթօնի անփառունակ դերին: Յոգնեցուցիչ է իր գործին ընթերցումը, ինչպէս ամէն վերելք, բայց շքեղ հեռապատկերներով, մարդկային հզօր դատումներով, մեծ տիպաւորներով, յորդ կեանքով՝ իբրև մեր անցեալի և ժողովուրդի բարձրագոյն արձանագրութիւններէն մէկը: Իբրև մեծ վկայութիւն մը ծաւալով և խորութեամբ մեր մնացորդացէն, իրաւ, անհատական ու հաւաքական և ազգային լոյսերով ողողուն: Զարեանը կը սիրուի իր շողշողուն և ջնարակուած բառերուն և արտայայտութիւններուն համար:

Վէպը զրական ստեղծագործ սեռ մըն է որուն մէջ կը փորձուին ընկերային վերանորոգումները և պահանջները: Սփիւռքը ատոր անկարող եղաւ, որովհետև իր բոլոր ուժերը, հալածական, հազիւ կը բաւեն ինքզինքը պահպանելու, իսկ ստեղծագործութիւնը կուգայ ցեղին պահեստէն:

Սփիւռքը իր այս պահեստը կը վատնէ, ինչպէս ըսինք, ինքնապահպանման կարիքներու ճամբով, և հետևաբար չէր կրնար ստեղծագործ սեռ մը կենադործել: